

BÁLINT PÉTER

Egy musicus levele

Alexander Horváthnak
a Literatúra-Facultás Professorának
Göttinga Városába

Kedves régi scholatársam és barátom,

Te – mint az idő közben újból peregrinussá visszavedlett Valentinustól és idesszüleid elmondásából is tudom –, igen magosra tötted becsvágyad mércéjét a göttingai universitason és szorgalmas munkálkodással, fólió-írással, textusértelmezéssel és artesről szóló opusculumaiddal szaporán haladsz is felfelé a tudomány grádicsain, minden bizonnyal boldog embernek is vallod magadat. Adj hálát mindenkoron Istennek, amiért buzgó segélyben részelteti törekvéseidet, mert bizony mi itten: Debreczen városában elmondhatjuk azt, hogy *önként tesszük magunkat boldogtalanná*.^{*} Elfogadjuk az újabb és újabb kálvini regulákat – melyek confirmálják a hitet, megtisztítják a morális életet, erősítik a gyülekezeteket és feledtetik velünk a pápisták hataloméhségét és kegyetlenkedéseit –, ám gyökerénél sorvasztják el bizonyos mesterségek kifejlődését és talentummal bíró lelkek existenciáját: így a miénket is. Úgy tűnik, hiába jártuk meg zárandokútjainkat, hiába tökéletesítettük talentumunkat, s hiába vettük észbe egyes hírneves professorok tudását, sorvadásra ítéltettünk, mint amaz paralyzises gyermek, melyet valamely kór megtámadott. S hiába protestálnánk e fátum ellen, nem válhatunk mindannyian földön futóvá. Valentinussal ellentétben – akit megkeserített szülővárosának fogadtatása, a különb-külön megaláztatások garmadája, a provinciális szellemiség, mely planumait buzgón elutasította, és idesszüleinek idő előtti elhalálózása –, nekem az az opiniom, hogy ott kell helyt és őr állanunk Urunk és Teremtőnk szolgálatjában, ahova Ő rendelt bennünket. Nehéz strázsa ez, de tartozunk ezzel mindama generatioknak, melyek utánunk jönnek. Az a reménység tölti bé szívemet, hogy az engedelmesség, a szolgálat meghozza gyümölcsét és elébb-utóbb megszabadulunk testi-lelki sarcolóinktól, a honi és idegen hatalmasságok által ránk hozott szolgaságunktól és üldöztetésünktől és akkor városunk is liberálisabb és toleránsabb lesz, mint mostan. Egyébként is, ha az ember nem vágyik többre, minthogy szerény talentuma szerént

^{*} ...mi közönségesebb dolog, mint az, hogy a legboldogabb emberek önként lesznek boldogtalannak, és hogy sokan maguk szereznek olly fájdalmakat maguknak, amelyek alatt keservesen nyögnek, és amelyekben siralmas fohászokadásokat bocsátanak a szent Istennek zsámolyához. Tekintetek csak be azoknak a nyomorú ifjaknak laistromába, akik az ő henyélések, bujaságok miatt lettek a nyomorúságok kegyetlen áldozatjává s örökös martYROKká: majd megtapasztaljátok akkor, miképpen rohan az ember nyakra-főre a bajok forrására. Azt mondja egy régi bölcs, „nagy igazságtalanság, úgymond, hogy az ember lehet bűnös”; mert ha azelőtt az embert egynehány esztendővel legjobb egészséggel bírt is, és vidámság ragyogott az ő orcáján s az őrével együtt csergedezett az ő érében: de ugyancsak a fájdalmak nyilait hordozta testében és mikor ezek kiütnek, nincsen tagjában semmi épség, hanem megháborodván tagjai, nem nyughatik az ő előbbi bűnének miatta, és íme még az ilyen ember panaszkodik így: „estve siralom”. (Cs. V. M. 18...)

bölcs megnyugvással pergesse le élte napjait, nem is botránkozik meg mindama alantas ármánykodásokon és gonosz emberi cselekedeteken, melyek vesztét okozzák. Ami ugyanis veszteség az egyik oldalon, nyereség lehet a másikon.

Én, aki megjártam a magam zárándoklatját és egynémely nímet fejedelem és ecclesia szolgálatjában nem kevés sikerrel mélyedtem el az egyházi és világi musicában, néhány esztendei idegenbéli kántorizálás és componálás után azt gondoltam, jobb énnekem immár hittestvéreim segedelmére lennem szülővárosunkban, mintsem otthon-talanul bolyongani. Bár nevet és rangot szereztem musicus talentumommal, mégse hidd Amice, hogy felhőtlenül boldog voltam idegen fejedelmek és pispekek szolgálatjában, mert hiszen nekem még akkor is bizonyítanom kellett zsoltár-componálásban és harmóniumjátékban való jártasságomat, amikor már nem csengett ösmeretlenül a nevem. Ennek ellenére sem lehettem, egyetlen pillanatra sem, a magam ura, mert mindig mások megrendelésére és gyönyörűségére kellett serénykednem; előre kialakított salariumomat csak akkor kaptam meg, ha az esperesnek vagy presbitereknek a kedélyére töttem játékkal. Paradox módon menél inkább iparkodtam, annál többet vártak tőlem, mondván: „ezért a tisztas salariumért anygali musicát várunk a musicus úrtól!” Hogy mit tartottak anygali musicának? Olyan új motetták és korálok, prelúdiumok és fúgák componálását, melyek elsápasztják a csuhaberciket, kiknek templomában bévett dolognak számított az orgonajáték. Egyszóval kinevezésemkor az ecclesia-előjárók inkább musicusnak alkalmaztak, sem mint kántornak – hogy eleget tegyek a lutheránus hívek musica-igényének, melyre az Ágoston-rendiek szoktatták volt őket –, a szolgálatban mégsem vált el e két positió egymástól, minek következtében igencsak megterheltettem. Soha nem háborogtam a szolgálat ellen, mert wittenbergi stúdiumaim után, a nímet ecclesiákban alaposan begyakorolhattam a korális és menzurális zene reguláit, az egyik hexachordból a másikba való átállépés értelmezésének módozatait, a hymnusok, antifónák és cantus figurativusok előadását, hiszen itt nálunk az előéneklés és a kicsinyektől a nagyokig egyező zengéssel való, egy tactuson éneklés bévett a liturgiába. Ezen felül nagy gyönyörűséget talált lelkem a motetták és korálok componálásában, a nagy tömlőjű furulyákból és sok süvöltőjű fúvókákból szerkesztett orgonák több tónusú zengésében. Amíg az ember bírja lendülettel és nyughatatlan fantáziájában újabb és újabb dallamok fakadnak, s ugyanabból a munkálkodásból nyeri energiáját, ami el is csigázza physical erejét (a componálásra gondolok), addig nincs is baj. A musica ugyanis a legnemesebb szolgálat az ecclesiában a hívek üdvösségére és Isten jelenlétének életessé tételére –, bár ezen opiniomat némely hangoskodó és felettébb dörgedelmeskedő Kálvin-hitű testvérem nem igen osztja.* Némelykor olyan szolgálatra is kényszerítettem, melyhez cseppet sem fűlött a fogam: a reggeli első hora idején való musicatanításra, a vesperák alatt különb-különb tónusban éneklést tökéletesítő hívek felügyeletére, a teménytelen falusi kántorizálásra s a vagyonos polgárok temetésén való

* Jóv volna azért azokat a nagy tömlőjű furulyákat és sok süvöltőjű fúvókat, a hol vagynak-is, a templumokból ki háyni és a kovátsok műhelyében adni... Ki fognak itt mentességére az vig kedvű Musikás Keresztyének, s-szemünk közzé illyent lobbantanak; hogy Orgona, és egyéb Musica zengés az elméket a könyörgésben való buzgóságra fel gerjeszti. De könnyű ezt artzul reájok vissza tsapni... mert... inkább nem tudom mitsoda fajtalanásra, és testi vitzkándozásra pesditi őket, az igének hallgatásától s-abbán való gyönyörködéstől pedig ugyan el fajittyá... reá hagygyuk az testi embereket, az kik a kortsoma között s-az templum között, külömbséget nem tesznek... (G. K. I. 1636. esztendőben megjelentett Öreg Graduáljának előjáró beszédjében írott szavakat észbe vévén, inkább csepűrágónak álljon az ember, mint sem musicusnak. L. J.)

éneklésre utalok mindenekelőtt –; mégis arra gondoltam, semmilyen kényszerű foglaltság sem elviselhetetlen, ha *a musicában* való előmenetelemet segíti. A nímtem templomokban sem – még a Luther-hitűekben sem, ahol a formationes notularum olvasásának tanítása, a többszólamú menzurális énekek előadása s az organamusicálás különösen nagy becsületet szerzett magának – becsültek többre a presbitérium tagjai, mint azt az atyafit, aki a templomkertet gyomlálgatta vagy harangozott, a perselyt körbe hordta az imapadok között vagy az úrvacsorai bort szállította, mert más natiobeli magister voltam csupán, akiről tudták, előbb-utóbb elhagyja a gyülekezetet, úgyhogy nem lehet hosszabb időre reá fundálni *a musicus* tisztét. Bármely ecclesiában szolgáltam is, sehol sem kímélték erőmet és időmet; az én feladatomból volt reggel és délben a gyermekkar organisálása – fiúk és lányoké külön-külön –, a confirmandusok zsoltártudásának és metrikus ösmereteinek elmélyítése, a felnőtt énekkar szólamainak összefogása és az istentiszteleti harmóniumkíséret. Mármint elképzelted mily' erőfeszítések árán állottam helyt a süvölvények között: az egyiket a templomkert bokrai mögül kellett előcsalogatnom, mert a vesperák alatt éppen bújócskázni volt kedélye a szurtosképtűnek; a másikat a dühödten sipítózó pastorné markáiból mentettem ki, mert a haszontalan kópé egy zsinég végére kötött horoggal megfogta a legnagyobb kotlóst, s kitekerelte a nyakát; a harmadiknak egyetlen szavát sem értettem, mert a Fekete erdő vidékről jött s oly pocsek dialectusban beszélt, hogy anyján kívül csak az apja fogta föl mondandója lényegét, ám ha barbár nyelvelése miatt a többiek csúfolták, nyomban öklözni-gyomrozni támadt kedélye, ami gyakorta előfordult; a negyedik a hazafelé igyekvő lányok cofliját rángatta és szeplős képük miatt szuttyongatta őket. A felnőttek pedig ahelyett, hogy jó példával jártak volna a kis csirkefogók előtt, tán még több főfájást és bosszúságot okoztak, mint a zabolázhatatlan csínytevők. A legjobb hangú énekesem egy temetkezési vállalkozó volt, aki ha éppen nem tölgy- vagy fenyőfáért szaladgált, a serfőzdékben csapta agyon az idejét az ivócimborák között, s akárhányszor megfeddtem e kicsapongó és kórhely viselkedéséért, azzal védekezett: „Ha a musicus úr annyi ártatlan gyermeket és kórságos vénembert, szülés közben elhalt anyát és francia betegségtől hidegleléses-örjngő legényt földelt volna el, mint én, másként fogná le a billentyűt”. A triomfáló Mors Imperator szolgáira nézve igaznak véltem a mondást: „*csalánba nem üt a ménkü*”, mert hiszen ez az egyszázbélű, hórihorgas, nyakigláb ember – rőt hajú és bandzsali szemű is volt az istenadta, akár egy eleven ördögfajzat –, aki tán egész életében nem ivott vizet, s a nap semmelyik szakában sem volt józan, az évek alatt szép sorjában a föld alá dugta komáit és azok asszonyait, gyermekeit, mégsem ragadt rá sem a dögvész, sem egyéb kórság, ahogy a régebb óta ott lakóktól hallottam. „Ha van elegendő ser és búzapálinka, túlélem én még akár az Úristent is, ha áldását adja rá” száját az éneklés után az imateremben, mikor kötelességmulasztásáért újfent megszorogattam egy kicsit a nyakát. E Belzebub-fattyá eltérítette a legjámorabb híveket is a nyájától – bár emiatt inkább a pastornak fájjon a foga, mint nekem, gondoltam –, merthogy azzal tractálta tele a fejüket, hogy „itt a világ vége, erre bizonyosság az a sokféle halálos kórság is, melyeket az Úr büntetésként ránk szabadított. Éljetek hát a földi örömmel, ki tudja mikor lesztek a clienseim! Igyunk erre!” Ki is tiltotta hamarosan a pastor a gyülekezetből az élveteg és álságos Igét prédikáló énekest, ettől kezdve az én kórusom pedig úgy kántált, akár egy vetés felett köröző varjúcsapat. (Egyébként mégis csak szörnyű véget ért ez az advocatus diabolivá züllött egyén, mert egy estve, a kelletténél több pohárnyi papramorgó és ser elnehezítette a fejét, s a városhatárban lévő híd kőperemén átalfordulva a sebes folyású patakba zuhant s valamennyi csontja összetöre-

tett). A megállapodás szerint, a magistrátustól nyert musicus tisztem mellett nekem mindenkoron kántorizálnom is kellett a gyülekezetben, akkor is, ha hektikás voltam, akkor is, ha más kántorok és segédkántorok a családjukkal innepeltek vagy egyéb elfoglaltságuk miatt voltak akadályoztatva szolgáltevésekben. Ezek a gyülekezeti kántorok és segédek nem nézték jó szemmel, hogy a magistrátus egy idegenre bízta a musicus tiszteket, melyért ők a nyelvöket sűrűn öltögették-forgatták némely befolyásos senátor vagy polgár előtt, hiszen biztos salariumot és existentiát jelentett volna számukra e positio; a kántorsággal járó szolgálatok és magisteri teendők pedig nem elégtették ki hiúságokat. Emiatt – különösen télen, az adventi hetekben és a húsvéti innepeken, amikor szerfelett felgyülemlett a teendő –, gyakorta has-, fő- és torokfájásra panaszkodva távol maradtak a gyülekezettől, merthogy keresztyén testvéreim és kántortársaim így akartak borsot törni az orrom alá hívságos dicsőségemért: ami inkább Istent illette, mintsem engem. Hitem szerint ugyanis úgy ülteti Isten egynémely halandó teremtményébe a musicus-talentumot, miként a sokféle madár közül a rigó vagy filemüle torkába a füttyölés képességét –; hiszen a veréb és a varjú is erőlködik, mégis csak szánalmas hang hagyja el a torkát. Talentumomat Isten méltatlan személyemen keresztül való megnyilatkozásának tartottam, s ha egy regulák szerint, ám fantáziám alapján szabadon futó prelúdium vagy egy négyyszólamú zsoltárom belopta magát a hívek szívébe, Istennek mondtam hálát ingyen kegyelméért, melyben részletetett. Mindezt mérlegelve nem neheztettem rájuk keresztyénietlen irigykedések és felfuvalkodottságok miatt, bármily méltánytalanul bántak is velem, mert bennem – nem lévén rebellis alkat –, az igazságérzet sosem keltett oly indulatokat, melyek meggondolatlan cselekedetekre ösztökéltek volna. Jámbor character vagyok, akitől idegen a gyűlölködés és a bosszúvágy, az irigység és a mértéktelen becsvágy. A musicálásban nem éreztem soha – ma sem! – muszájt vagy kényszerű foglalatosságot, csakis vég nélküli örömet. Valahányszor odaultem a harmónium elébe, behunytam a szemem és a lelkemben fölzengő úrdicséret és hálaadás hangjai szólaltak meg. Mit törődtem én kötelezettséggel és salariummal, teológiai disputákkal és magistrátusi viszályokkal, presbiterek közt dúló perlekedésekkel és pastorkok dörgedelmeivel –, amiként a fejemben és fülemben szólott a musica, annak megfelelően játszottam. Lehettem bárhol, akár füstös kis falusi imateremben – ahol ártatlan gyermekek szaladgáltak a padsorok között, lábdobogásukkal felverve a port és hangosan sikoltoztak, ha valamely testvérük vagy idesanyjuk elkapta kezecskéjüket, hogy megregulázza őket; vagy idős nénikék fennhanganon traficáltak a múlni nem akaró betegségeikről, a közelgő halálról és mindennapos ügyetlenségeikről, hogy azon a reggelen is odakozmált a tej, mert mire felforrott volna a száraz kenyérhez való itókájok, teljesen megfeledeztek még az éhségükről is, s már a Bibliát sem tudják kedvökre olvasni, mert az apró sorok összeszaladnak könnyező szemök előtt –, amint meghallottam a sarokban lévő kályhában a tűz pattogását, a száraz kuglifák meghitt duruzsolását, az egykori adventi csudavárások jöttek emlékezetembe, s oly eszelősen futtattam végig ujjaimat a billentyűzeten, mintha szóhoz sem kívánnám engedni az igehirdető pastort. Hogy a fűtés ellenére is hideg volt, hogy a hívek bölcs-telenül zajongtak és feszélyezetten mocorogtak: hát nem teljesen közömbös mindez annak, aki csak a belső hangokat hallja? Az a hitvalló, aki imája közben átaladja lelkét az Úrnak, hall-é bármely más hangot is, mint saját fohászzkodó könyörgését és az Úr bölcs intelmét? Lehet-é hitvallónak tekinteni az olyan embert, aki azt mondja: „Óh, Uram, igen sokat vétkeztem, mértéktelen is vagyok a pénzgyűjtögetésben és fősvény-ségben, szeretem becsapni a hiszékeny polgárokat, bocsáss meg ezért nekem!” s eköz-

ben ezt gondolja: „Te, Uram, aki mindenható vagy és szeretsz engem, add segélyedet, hogy a mostani marhaeladásomból jó kis hasznot szerezhsek, ígérem jókora adományt juttatok belőle az ecclesiának”? Meggyőződésem szerint, az, aki kétféle szájjal beszél – mert balga módon úgy gondolja, hogy a látszatra felettebb buzgó és töredelmes, valójában önző úrszólongatását senki emberfia sem controllálhatja –, lehet megbecsült tagja a gyülekezetnek, csak éppen szavának semmi hitele nincs az Úr előtt. Ergo, az a musicus, aki a legáhitatosabb és legodaadóbb módon figyel az Istentől jövő s benne különb-különb tónusokban megszólaló hangra, figyelmezhet-e *más emberi hangokra* is? A musica – s ezt bátran állíthatom –: sacrális úrszólongatás és kegyelemvétel, melyben az isteni intelmek és delejes emberi szavak dallamokká változnak; a musicában lehet ugyan csalárd és hamis akkordokat megszólaltatni, csak éppen a hangzás falssága nyomban hallhatóvá lesz. De lehettem valamely neves kereskedőváros legnagyobb templomában is – ahol két pastor szolgált az istentiszteleten, félszáz fős kórus énekelte a zsoltárokat kántorok vezetésével, áhitatos atyafiak tucatjai serénykedtek, hogy az ecclesiabeli hívek adományait egybegyűjtsék és a város előkelő polgárai pöffeszkedtek az első sorokban –, a karzati harmónium előtt ülve, nekem az Úr Igéje nem morális fejtörést és lelkiismeretben vájkálásra buzdítást jelentett, hanem kótába kíváncszó hangokat. Mennyi okos textusértelmezést hallottam egyes teológia-professoroktól, oratiojuk telve volt sentenciákkal és philosophiai elméncségekkel, de nekem a szószékről örvénylő szavak üresen kongtak, ha nem fakasztottak valamely dallamot lelkemben. Ám a legbölcstelenebb igehirdetés is élményt nyújtott, ha a pastor mélyen zengő baritonja vagy tenorja egy zsoltár-dallamot, gregorián éneket, menzurális szólalmot szólaltatott meg fejemben.

Emlékszem a n...-i ecclesiában egy idős pastor szolgált – aki talán negyven esztendeje hűséges kitartással követte az Urat, elébb Ágoston-rendiként, utóbb lutheránus parochiák missionáriusaként –, mély tenor hangja, mely betöltötte az egész templomot, nemcsak zsoltárelékléskor zengett, de akkor is, mikor göcsörtös kis hurka-ujjival fenyegetőzve gyakorta megintette a gyülekezetet az emlékezetből előcítált példázatok révén. Dörgedelmei és szigorú intései ellenére is jó lelkű és emberséges pastornak ösmertem meg. Ez a jámbor pastor – akinek évtizedeken át fülébe gyóntak különb-különb vétkeket és fertelmes gáztetteket, akinek halálos ágyak mellett vallottak meg évtizedes tragédiákat és familiáris titkokat, miközben vigasztalta a menthetetlen betegeket s arra készítette fel őket, hogy a földi porsátrukat itthagyva hamarosan az Istennel találkoznak –, nagy élettapasztalattal bírt, emiatt bölcsen és haragot messzi úzva tudott megbocsátani a kisebb-nagyobb bűnösöknek, akik hite szerint egyként Isten nyájához tartoznak. Egyetlen gyarlósága bőbeszédűségében rejtezett; bármely Testámentumból citálta az aznapra előírt Igét, Ádámól Zebulonig mindenkiről ejtett szót, úgy kanyargott elméje a textusok és példázatok között, akár hegyipatak a sziklakövek és gyökerükkel repedésekben megkapaszkodó fák között. Nekem olybá tűnt, akárha egész élettapasztalatát és úrszólongatása valamennyi gyümölcsét kívánta volna átadni a szeretetre szomjasoknak és hitben gyöngélkedőknek, mielőtt végképp elhagyná a szószékét és földi porsátrát. Sohasem tudta időben elmetszeni az igehirdetés fonalát, akkor peccélt meg egy *amen*-nel hosszadalmas imáját, ha elcsuklott a hangja, ez pedig gyakorta csak akkor következett be, amikor a harangozó elverte a delet, vagyis közel két órán át prédikált, ám hangjának felemelésével és öblös rezegtetésével sosem hagyta elszenderülni a híveket. Amikor belekezdett az Ige felolvasásába és értelmezésébe, s nem kellett már orgonálnom, kihasználva a kedvező alkalmat, hogy a hívek serege nem lát-

hatta a karzaton lúdtollát sercegetető musicus buzgóságát, a harmónium ékesen faragott tartóján lévő kótába jegyzeteltem apró kis korongjaimat: a tentával felül írván a nyomtatott hangjegyeket. Csak akkor eszméltem föl componálási kábulatomból, amikor a két fúrge legény már le s fel ugrált a harmónium fújtatófáján, s a kórus valamennyi tagja a padlózatot nyikorgatva felállott, hogy a karzat alatti táblára kiírt zsóltárt a gyülekezet és kórus együtt élénkelhesse; az új dallamok lejegyzése után éneküket jó kedéllyel kísértem. Hányszor feddtek meg a megszeppent templomszolgák és irigységtől sápadt kántorok az ecclesia vagyónát rongáló szenvedélyemért; volt aki egyenesen azzal fenyegetett ujjával felém bökdösve és a magosságban trónoló Istenre mutatva, hogy beárul a gondnoknak és a pastornak, amiért elcsúfítottam az Öreg Graduáléval egyező kótát, melyet drága pénzen szereztek be flamand földről.

Az én „eretnekségem” nem a catholicus liturgiák és csengettyűszók elleni érzeményből, nem is a catholicus hitvallás fundamentumát képező dogmákkal ellentétes elveim másságából fakad – hiszen Palestrinát, Josquin des Prés-t és egyéb itáliai compositorokat nálam jobban senki sem szerette –, hanem ebből a personális úrszólongatásból, musicába foglalt bűnmegvallásból és zabolázhatatlan componálás-vágyból, mely szigorú pispekek és textust ösmerő pastorkok bölcséletét megkerülve egyenesen az Úrhoz kívánt szólani. Amíg theológusok a szó és musica-hang egyezőségéről és transformálhatóságáról, egyik és másik metaphisicus jellegéről disputáltak, füttyöltem a theóriákra, s azon töprengtem, miképpen tudnám egymás mellett futtatni a különböző érzeményeket megszólaltató dallamokat, hogy azok egyszerre elevenítsék meg: a döghaláltól való irtózatot és a kegyelemvárast, a fejedelmek közötti háborúskodás áldozatainak halálhörgését és a közöttünk láthatatlanul, csöndben járó Krisztus Urunk megváltásigéretét, a mindenütt tetten érhető nyomorúságot és a léleletben szunnyadó derút. Úgy láttam, hogy az a sok nyomorúság és borzalom, mely vaddá és kegyetlenné, színezajos körmenetté és őrjöngő mistériumjátékká züllesztette életünket, le sem írható már a szavakkal. Hiszen annyi segélykiáltás és fohász, gyilkos indulat és ámen röppent fel a Teremtő Istenhez, hogy a szavak minden bizonnyal bábeli zűrzavart okoznak fülében. Úgy okoskodtam, ha az embert saját arcmására teremtette az Isten, akkor bizonyára úgy lehet Ő is e fertelmes hangzavarral, mint az ember: csermelycsobogásra vágyakozik. Bennem csermely és hegyipatak hangja csörgedezett, melybe furulyaszó és estvéli imádság, antifónák és cantus firmus, lamentatio és úrdicséret hangzása keveredett; e kuszaságból külön-külön tételek bújtak elő, melyek egymást úzték, kergették és hajszolták sok-sok tactuson átal, miként ezt a fúga írott és íratlan regulái megkövetelik. S hát mondd Amice, nem istenkísértő felfuvalkodottság vagy gőg ez? Értem én, hogy Kálvin miért csak az egybehangzó tónusokban való zsóltározást engedélyezi a gyülekezetekben; ennek textusát ugyanis a tanult pastorkok és hithű presbiterek mindenkoron controllálhatják. Ezzel ellentétben a négy vagy ennél több szólamú orgonamusicát és fúgát – mely az emberi gondolkozás sokféleségét és árnyalatosságát egyetlen nagy harmóniában szólaltatja meg –, viszont azért kívánja elsorvasztani, mert a bennük külön-külön szólamokban „tévelygő”: a contrapunktos componálás szerint egymásnak ellentmondó, egymással vetekedő szólamok a léleletnek sokféle arculatját külön hangfiguratiókban szólaltatják meg, így az individuumban rejtekező öröm és tragédia, derű és reménytelenség, úrdicséret és panaszos fájdalom a subiectív kedély szerint ojtódik egybe. Nem tudom Amice, elgondolkoztál-e már a Kálvin-tételeknek ezen a *kettőségén*: pro primo, az embert közelebb viszik az Istenhez, akivel meghitt és personális szövetséget teremthet, s ebben a mások által érinthetetlen kötődésben bűneit önmaga

tárhatja Teremtője elé, hogy bocsánatot és megigazolást nyerjen az Úr ingyen kegyelméből; pro secundo, amint az individuum eltöltekezne szabadsága érzeménnyel és azt gondolná, hogy a szabad szemlélődés a különböző dolgok közötti szabad választást is jelenti, teremtő-kezdeményező kedélyét nyomban korlátozzák is.

Valentinus barátom és Te, már az egykori scholában is felettébb fogékonyak voltatok minden időben a philosophiára: élveztétek a szavak mákonyos-delejező varázsát, mert a szabad vizsgálódás szellemét oly mértékig szenvedélyetekké fokoztátok, hogy mindent színéről és visszajáról is meghánytatok kedélyetek szerint. Ratio és logica, szivárványos hypothesisek és cáfolhatatlannak tűnő bizonyítások, kellően megválasztott érvek bizonyos constellatiókba állítása és mások nem kevésbé okos érveinek negligálása, Plótinus és Cicero bölcselkedéséről való szóáradásokot engem éppúgy megborzongattak, mint gyermekkoromban a fáról aláfüggő Krisztus látománya, melyből később requiem-plánomom fakadt. Óh, ti philosophusok és pastorok, tudós literátorok és exegeták oly cirkalmas mondatokra bírtok fakadni a Keresztrefeszített fájdmáról, hogy magatok is meghatódtok ennen fantáziátok elevenségétől és elmétek éberségétől, logicátok huncut pajkosságától és hitvitázó kedélyetek csillapíthatatlanságától. S úgy tűnik nekem, ez a szószátyárkodásra és disputázásra való hajlandóság átalplántálódott még a mesteremberekre és kalmárookra, parasztoakra és cselédekre is, akik, mint tudjuk, féktelen örömeiket lelik egy kis pörpatvarban és vásári lármázásban, contradictióban és feleselésben. A kálomista hit, mely a textusértelmezésre és ékesszólásra, hittételek kifejtésére és csuhabercikkkel disputázásra fundálja erejét, előcsalt a hívekből egy nagyon is emberi vonást: az üres locsogásra és Socratest-plagizáló vásári bölcselkedésre való hajlamot, mely cserfesszájú asszonyossággá változtatta valamennyiüket. Legyen elég erre egy rövid examplárium.

A minap betértem a szomszéd Vargáék borkimérésébe, hogy az adventi innepek-re bort vegyek a hozzánk betévedőknek, s amíg arra vártam, hogy a vincellér-gazda telefeje demizsonkám, bele-behallgattam az egyik asztalnál ráérvősen, a néhány korsó borocskától kissé felszabadultan beszélgetők társalkodásába. „Igaz van a mi Kálvinunknak, amikor megtiltja a fiataloknak a táncolást, merthogy a testek érintkezése közben egymásra gerjednek az ugrádozók és nyomban a csöcsörészésen és bujálkodáson jár az eszük. Mint tudjuk, pergés közben mindenkin szédület lesz úrrá s megfedkeznek mindazon tilalmakról, melyeket Isten tött elénk parancsolatjaiban. Itt van ez a szeleburdi mamlasz is – s a hangoskodó kezével meglegyintette tizenhat esztendő körüli legénye kobakját –, ha szoknyát lát a műhely ablakából, nyomban arra vágyik, hogy alatta nyúlkalhasson” – szólott incselkedően és a gazda fölényével egy jókötésű, az utóbbi esztendőkből pocakosodásnak és deresedésnek veselkedett, ám még mindig erős markú ember, aki ködmönén hordta mesterségének árulkodó nyomait: a faforgácsokat. „Bölcs dolog más erényeinek a védelme Asztalos koma, kiváltképp ha a magunkéra is legalább oly éberrel vigyázunk. De én még emlékezem arra, hogy te magad is fenémód odavoltál az asszonyodért, s alig mondtad ki az *’ásó, kapa, nagybarangot’*, le sem kívánoztál mászni róla. Most pedig, hogy egyedül a bor harapása nem jelent gondot és fogatlanul szopogatod a disznócsülköt, zablát vetnél a fiatalok hevületére. Tán elhagyott a jó memóriád? De vigyázz, mert ha nem a lányaink szoknyáját emelgetik, amire ösmerve ennen characterünket, felettébb őrködünk, akkor biz’ emelgetik az asszonyainkét, hogy serényen kapálgassák kertjeinket!”, replikázott vidáman az asztalossal egykorú férfi, akinek a szeme sarkában lefelé futó szarkalábak kópéságról és csínytevésre kaphatóságról árulkodtak, no meg arról a mindennapos gondról, hogy a tör-

vénytisztelő polgárok közül nem is kevesen szeretik megdézsmálni a város közös vagyonát: az erdőket, ahonnan szívesen pótolják kamrájuk hiányosságait egy kis vadorrással. „Az enyémet biztosan nem, mert hátsó fertályánál már csak savanyúsága nagyobb. Az én hitvesem addig mutatott csak hajlandóságot az ágy megosztására, amíg fiainkat és lányomat megszülte. Azóta fertelmes bujálkodásnak mondja, ha meglapogatom gömbölyű tomporát, ahogy a lovamét szoktam” és kezével egy félkört írt le a levegőbe, hogy életessé tegye a mozdulatot, mellyel áhítatos nejéhez és minden bizonnal szalmával jól eltöltekező lovához szokott közeledni. „Na látod, ez is csak a puritán pastorok míve. De én amondó vagyok, semmivel sem kevesebb kárhozatot von a hozzánk hasonlatos öreg kecskék fejére a fehér nép forgatása a farsangi és szüreti bálon, mint a legényemberekére. Mert ami természetes vágyakozás az egyiknél, az sónyalogatás a másiknál” veregette meg jó kedélyűen komája széles vállát, mint aki azt akarja jelezni, e bölcsessége szolgáltatja az újabb casus bibendit s egy újabb pohárkát ürítették ki. „Jól mondja erdőkerülő úr, mert a mester uram is szereti nyalogatni a sót. A múltkor is, amikor a fahasogatótól kipirosodva bemegyek a műhelybe, hogy megtudakoljam a mester úrtól elegendő lesz-e a tűzrevaló, látom a cselédlány szoknyája alatt veszi a mértéket. Az a fertelmes száju néember meg tudván, hogy a ház asszonya nem lévén otthon, azt sikongatja, 'feljebb is dugja a mérőlécét a mester úr, mert néhány centi még hibádzik!' Majd pedig észre véve engem, a kukkolót, oly gőgösen öltötte rám a kígyónyelvét a viperafajzat, mintha azt akarta volna tudtomra adni, hogy amit szabad a mester úrnak, attól fokhagymás az én orrom”. Erre az ártatlannak éppen nem mondható, de epés-csipős elmefuttatásra olyan harsány nevetés tört ki a két potrohos hasú, rezgő tokájú, szemérmetlen férfiből – de még belőlem is –, s az idő közben pincéből előkeveredett vincellérből, hogy a bor sűrű szopogatásától vagy a sónyalogatás bűnének leplezésétől vörössé vált képű mester csak annyit dörmögött bibircsókos orra alatt, „Elhallgass te zöldfülű! Sok göcsörtös fát kell még simára gyalulnod, hogy az asszonyok testének és vágyának mértékéről fogalmad legyen!” A legény sem ment a szomszédba egy kis nyelvelésért: „Maglehet, hogy mester uramnak igaza vagy. Valamelyik nap, szokás szerént kora hajnalban ébredvén, a dézsában mostam az ülepemet, amikor benyitott a műhelybe a mester úr kisebbik menyé. Mezítelenségemet látva, csudálkozva csapta össze a tenyerét, mondván: 'no fiú, akinek ekkora mérőléce van, kapós lesz a vásárban'. S hogy a dolgot magát alaposan megmustrálja, még kezébe is vette, de azt csak nem árulta el, hogy mit kezdene vele, pedig a puha tenyérékben még változott is a mérete” – e vallomástól meg a legény lett pirossá, láttam rajta, hogy többet nem merészel mondani mesterének, nehogy gigáján akadjon a bor, inkább bölcscsen nyelvébe harapott. „Emiatt a fiamnak fájjon a feje, ha a sűrű miatyánkért elhanyagolja fiatal hitvesét!”, ám bosszúsan húzta meg a pihés bajszu legény fülét, amiért ily nyíltan kikutyogta a familiáris titkot, s látszott rajta, hogy azt is accurátusan megjáratta eszében, vaj' mi mindent tehetett még menyé a 'mérőléccel' miközben tövétől a végéig megmérte, hány arasz. „Csendesebben a pajzán szóval, mert valamely erkölcsös sz reám hozza a magistrátus foglárjait! Olyan időket élünk, hogy nemcsak a pajzán-ság, de már a borívás is bűnnek számít lassan. Hamarosan bezárhatom a kimérésemet, ha mindenki csak annyit ihat, amennyit az úrvacsoraosztáskor engedélyeznek a pastorok” aggályoskodott elkámpicorodva a vincellér, akinek az újabb ecclesia-tilalmak hallatán borús látományai keletkeztek. „Ahol tilalmas a tánc, ott csakhamar elhallgatják a musicát is, s ha csak szóltárokat szabad énekelni, az embernek kedélye sem támad még inni sem” okoskodott volna a legény, aki úgy vélte, némi érdemet szerzett

a férfiak körében elébbi históriájával. „Ezt már kötve hiszem. Mert mindig talál okot az ember az ivásra” ellenkezett az erdőkerülő, akivel tapasztalatból is egyező véleményen volt Asztalos uram: „Ne féljen attól vincellér uram, az Ige értelmét kutakodó pastorknak is szükségük vagyon egy kis ihlető nedűre és görcsoldó szerre, hogy nyelvök megeredjen. Ők is tudják mily riblillió lenne, ha minden törvényt szárazon akarnának megtartatni a hívekkel”.*

Az addig rendben is van Amice, hogy ti tudós elmék és a bölcstelen hívek, ki-ki a maga talentuma és morálja szerint, nagy eréllyel disputáltak, egymást ecclesia-kövétesre ítélték, némely bűnös lelket számúztok vagy az ellenség kezére adtok, csak hát mit tegyen a magam fajta jámbor és együgyű ember, akit hitviták és Plótinus-disputák ásitásig untatnak, egy-egy ecclesia imatermében lefolytatott bölcsekedések alatt szíve szerint hátrahagyná elmés társaságotokat, a szegletében árválkodó-szunnyadozó harmóniumhoz tilne, hogy amúgy céltalanul leüssön egy akkordot, kicsit megmozgassa ujjait s azt mondja: „most pedig édes barátim hallgassatok meg ezt a kis prelúdiumot!” Hányszor bebizonyítottam már tudós pastorkok és buzgó hitvallók ámulatára, hogy pillanatok alatt hangokkal bírom betölteni az áporodott illatú és penészes-fólió szagú imatermet, melyben hiába keresték az élő Istent. Engedj meg nekem Amice egy eretnek kérdést! Elgondolkoztál-e már azon, hogy rajtatok kívül kit érint meg felettebb való bölcsekedések? A szőlőmíves és erdőkerülő, a favágó és béres, aki ijedten húzza be a nyakát, amikor valamely Ótestamentumbeli citátummal ostorozzátok lelkiösmeretét – s a példázatokot hallva maga is elszörnyülködik azon, mily bűnös lélek is ő valójában –, egyetlen prelúdium-futam vagy bármely latin nyelvű gregorián dallam után – melynek jóllehet egyetlen szavát sem érti –, eltátja száját, s Isten ártatlan és ferelmes bűnöktől megszabadított teremtményének hiszi magát. Ezt tapasztalva felvetődött bennem ama kérdés: szabad-e állandóan sarcolni a lelkeket a bűn gyakori emlegetésével, vagy jobb-e a hívek lelki fejlődésére nézve, ha olykor gyermeki-ártatlan örömeiket is hagyunk számokra? *A musica* – és Valentinustól tudom: *a piktúra is* – a legősibb és legártatlanabb gyermeki örömet táplálja a lelkekben, s bármennyire is tiltakoznak a szigorú Kálvin-követők az orgonajáték és a több tónusban éneklés ellen, merthogy szeréntők úgymond fajtalanságra és testi ficánkolásra ingerli a híveket, ahelyett, hogy a buzgó könyörgésre gerjesztené őket, a musicát és a piktúrát ki lehet úzni a templomból, de lételetét bajos felfüggeszteni.

Érveim a következők. Valentinus még Anvers városában tartózkodása alatt végzetesen átitatódott egy bizonyos Brueghel nevezetű flamand piktork életes-misticus látományaitól és attól az allegoricus ábrázolási módtól, miként e piktork a stupor mundit –

* Az alábbi esetet egy hölgytől hallottam, akit őszintén tisztetek, becsülök. Történt Bordeaux közelében, Castres környékén, ahol ennek a hölgynek háza van, hogy egy falusi asszony – jóhírű, tisztességes fehérszínű és özvegy – egyszer csak várandósság kezdeti tüneteit érezte magán. Ha lenne férjem – mondogatta a szomszédasszonyoknak –, azt hinném, hogy állapotos vagyok. De minekutánna nőttön nőtt a gyanúja, s a végén nyilvánvalóvá lett a dolog, ez az özvegy-asszony gondolt egy nagyot, és szószékről tétette közhírré: ha valaki netalán beismerné ilyenvaló cselekedetét, ő szívből megbocsát neki, sőt: ha jónak látja, hozzá is megy feleségül. Felbátorodván e kikiáltáson, az özvegyasszony egyik bérese, legényember, bevallotta, hogy egy sátoros ünnepen a tűzhely mellett talált úrnőjére, aki jócskán felhajtott a garatra s oly mélyen – és szemérmetlenül kitarulkozva – aludt, hogy ő bizony kedvét töltötte vele, fel sem ébresztvén.

Montaigne e részegeskedésről szóló jegyzetét ajánlom azon balgáknak, kik másként nem tudnak szert tenni a fehérszínű kínálta örömökre. 1848. szüretjén Borissza Kálmán.

a más népeket kedélyök szerént leigázó világi és más hitet vallókat övékkel egyező hitre hozó egyházi hatalmasságok örületét – megeleveníti. Lehet Debreczen városában magistrátusi törvényekkel és ecclesiabeli tilalmakkal tiltani a piktúrát, ellenben Valentinus lelke oly mélyen megfertőztetett egy bizonyos életfilozófiától, hogy senki emberfia nem tudja eltéríteni piktorkodási szándékától. Ebből két dolog következhet: Valentinus vagy feladja plánumát és ennek révén sorsát is oly irányba tereli, mely lételete lassú, gyötrelmes és caractert pusztító elsorvadásához vezet; vagy pedig szülővárosa iránti kötődését tagadja meg – akár hitét is elhagyva plánuma realizálásáért – és ennen sorsának új irányt szabva iparkodik piktorként létezni. Ő ez utóbbit választotta – lehet ezért a döntéséért kíméletlenül megítélni, haza- és hitárulónak bélyegezni őt –, én pediglen az előbbit.

Tudom Amice, Te a literatúrában és teológiában, filozófiában és artesben járatos tudós, minderre azt válaszolnád nekem, az Úr már azelőtt elrendezte Valentinus és mindannyiunk sorsát, mielőtt érkezésünk lett volna e hívságos földi léleletbe: ez ugyanis a *predestinatioba* vetett hitünk fundamentuma. De kérdezem én tőled Amice, közülünk, földi halandók közül vaj' ki dönti el Valentinus életében azt, hogy mit kellene tennie, hogy predestinált sorsát kövesse? Vagy utólag mondják meg a jó pastorok: íme, ezt rendelte neki Teremtő Ura? S ez mit segít Valentinusnak bizonyos situatiokban való döntése meghozatalakor, amikor hesitálásra kényszerül? Óh tudom, erre is van magyarázatod: Valentinus vesse tekintetét az Úrra, majd ő megvilágítja orcáját rajta. S ha az Úr azt tanácsolja Valentinusnak, hogy legyen piktor, de kálvinista városában e küldetését difficultálják azáltal, hogy ugyanazon Úrra hivatkozva törvényekkel tiltják el mestersege gyakorlásától? Belső törvény és ecclesia-tilalom ellentmondása rebellissé és földönfutóvá teszik őt. De mondd csak Amice, miképpen gondolkodjam ennen sorsom felől? Én, aki idegenbeli tartózkodásom hosszú esztendei alatt a saját magam által vonalkázott lapokra írtam és másoltam rendületlen szorgalommal prelúdiumaim és motettáim, több szólamú zsoltárim és koráljaim dallamát, s oly féltve őriztem e kótákat zarándoklásom idején, mint csuhabercik a divina paginákat kolostoraikban, hazatérvén szülővárosomba, egy tűzvész alkalmával valamennyi kótámat elveszejtettem. Szerfeletti erőfeszitésem egyszeriben füstté vált a parázspan; igyekeztem memóriámban reconstruálni a dallamokat: mindhiába. Pedig ezeket az általam írott vagy másolt kótákat arra szántam, hogy valamely nyomdában sokszorosítottam valamennyit – idegenben időzésem miatt nem tudhattam, hogy városunkban is fundáltak egy nyomdát –, és a musica-tanításnak új rendjét vetem meg: e régióban elsőként használhattunk volna nyomtatott kótásfüzetet a leendő pastorok és kántorok segedelmére. Amire nagy szükség vagyok, mert e nélkül a deákok és egyházzolgák előmenetele mindig egy-egy magister talentumától és elszántságától, olykor pedig szeszélyétől és interesétől függ. Nem beszélve arról, hogy ami egyszer nem csekély pénzen ki nyomtatott, annak nagyobb súlya van az ecclesia pastoraik és az egyházmegye előljárói előtt is, mint a hamar elszálló és utólag controllálhatatlan szónek.

Mondottam volt korábban Amice, jámbor és istenfélő musicus vagyok, elfogodom hát a reám mért istenítéletet. Azaz, nem háborgok nyilvánosan az ítélet ellen, még csak eszemet sem veszejtetem károm miatt. Az *opusaim elégtek*, emiatt egykori valóm is odalett, de még élek: az Istentől kapott talentum bennem nagyon. S amíg az eszemet bírom, azon leszek, hogy szikrát csiholjak egyes talentumot mutató deákok elméjében, s a componálás nem kevés fáradságot és szenvedést igénylő tevékenységére ösztökéljem őket. Hogy jó példával járjak előttük – Neked, Amice, megvallhatom

szörnyű és istenkísértő bűnomet –, én, a saját gyülekezetemben nagy becsben tartott kántor, titokban mégiscsak írok zsoltár-dallamokat, s egynéhány talentummal bíró deákoknak megmutatom mindazt, amit Wittenbergában és a nímet lutheránus templomokban elsajátítottam componálásból, több szólamú zsoltáréneklésből, s amennyire a harmónium megengedi, az orgonán való játék theóriájából és praxisából is. S ezek az Áté mezején felnövekedő, libapásztorokodással és betűvetéssel foglalatoskodó gyermekek, akikből tanítványaimat magam választom, oly csudálatos előmenetelt mutatnak, hogy néha magam is félek a következményektől. Mi történik velük, ha nem lesz több possibilitásuk folytatni nehezen megkezdett stúdiumaikat? Aki egyszer belekóstolt a kótaolvasásba és az instrumentális musicába, az éppoly szomjas lesz, mint a betűk varázsába szédült deák: bármennyit iszik a kútforrásból, soha sem csillapodik szomjúság-érzemenye. Tudod Amice, az a reménységem, hogy ha ezek a deákok Isten segedelmével egyszer eljuthatnak oda, ahol én esztendőket töltöttem, nem kell majdan a nulláról kezdeniök musica-tanulásokat, componálási ösmereteiket, mesterüknek jó alapjuk lesz a munkálkodásra.

Két lányomat is a furulyán és tárogatón való játékra ösztökélem, hogy a kótaolvasásban és különböző hangfiguratiokban jártasságukat elmélyítsem: ezen elemi ösmeretekre lehet fundálni később a különb instrumentumok és eltérő hangzatok megszólaltatásának reguláit. Estvéneként, amikor megtérek a vesperákról, lányaim már izgatottan várnak otthon és közös musicálásra készítetnek; feledve elcsigázottságomat s mindazokat a disputákat, melyeket egynéhány renitens deákkal vagy obsúrur magisterrel folytattam a scholában és collégyiomban, odaülök a harmónium elé, s olyan zsoltárokat játszok, amelyeket ők is tudnak kísérni, hitvesem pedig velünk éneklí a textust. Ha látnád lányaim igyekezetét és szemökben azt a csillogást, melyet a közös musicálás öröme fakaszt, magad is meggyőződhetnél arról, hogy *a musica lényege*: az örömszerzés és a kiegyensúlyozott derű szétáradása. Jól tudjuk, bármely törvény és tilalom annyit ér, amennyit foganatosítani bírnak belőle. Ameddig nem lehet megtiltani a juhásznak, hogy kedélyére furulyázzon, ha setét éj borítja be a pusztát és előveszi a félelem; ameddig nem lehet megtiltani a cselédlánynak, hogy szeszélyes érzeményci függvényében különb-különb dalokat énekeljen, miközben rendbe teszi a portát és süt-főz; ameddig nem bírod lebeszélni a lányaimat arról, hogy együtt létele-tünk idején szeretettel musicáljanak, addig nem féltém a musicát semmiféle tilalom ellenében sem.

Sőt, még egy felettébb érdekes dologról kell beszámolnom; azt is megfigyeltem az ide zarándokló kalmárokkal együtt időzésem alatt, hogy a török földről érkezettek énekében és musicájában bizonyos *pentatónia* lehető fel, akárcsak a miénkben. Sokáig magam sem hittem a fülemnek, de egynéhány legatioban járásom idején, amikor olyan városba vagy faluba vetődtem, ahol török katonák is voltak, s a fogadóban iszogatóván énekre fakadtak, ellestem és leírtam dallamaikat és összevetettem a mi béreseink és cselédeink szájából felhangzó énekek dallamával. Erről a szerfelett csudálatos egyezőségről szólni a városunkban – melyet a török életveszélyesen sarcol és szorongat idő-ről időre –, nem illendő s talán nem is ajánlatos, ha kedves az életed. Vesd csak elmédbe és forgasd meg jól a gondolatot Amice, mily meghökkentő characterbéli egyezőségre lehetne rávilágítani két egymással gyűlölködő natio ősi musicája révén, s milyen political következtetéseket lehetne levonni e phenoménból! Már csak azért sem lenne haszontalan ezt tudatosítani, hogy a kegyetlen sarcoltatás és esztelen népirtás megszűnjön.

Ugyanis a minap történt csak az alábbi szörnyűség. Az egyik szorgalmatos deákom nálam gyakorolta a harmóniumjátékot, melyre éberem felügyeltem, s hol ennél a tactusnál kellett temperálnom tempóját, hol egy másiknál kellett a hang kitarására figyelmeztetnem. Kettesben voltunk, ugyanis hitvesem és lányaim az apósoméknál segedkedtek tésztát gyúrni, így hát senki sem zavarta az aznapi penzum alapos begyakorlását. Annyira szaladt az idő és annyira belemerültünk a futamok ismétlésébe, hogy kiment a fejemből hitvesem azon kérése: el ne felejtsek venni néhány szál gyertyát, különben setétben tapogatózhatunk az est leszálltával. Arra kértem hát a deákat, hozzon nekem egy tucat gyertyát amíg én egy üres lapra lejegyzek néhány tactust, mely a fejemben duruzsolt. A fiúcska szívest-örömet teljesítette kérésemet, én pedig a harmónium mellett az akkordokat keresgélve jegyzeteltem irkámba. Elmélyedvén a komponálásban, fel sem foghattam mi lehet az oka a szomszédos utcából jövő lőtásfutásnak, sivalkodásnak és hangos rivásnak, ami megütötte fületem. Nem is sokat adtam a lárámra, de amikor félreverték a harangokat, nyomban sejtettem, hogy nagy baj van a városban: vagy tűz ütötte fel a fejét valahol, vagy valamely idegen sereg lepte meg a várost. Kimentem a tornáca, hogy személyesen győződjek meg a történetekről, s akkor láttam, hogy mindkét veszély egyszerre tört rá a városra, egy maroknyi lovas török sereg gyújtogatott-fosztogatott kedélye szerént, nagy riadalmat okozva a meglepett polgárok között. Visszahúzódtam a házba és fennhangon kértem az Urat, hogy famíliámat kímélje meg a bajtól, s ha valamelyikünknek halnia kell, hát az én életemet kérje inkább váltságul a lányaimé helyett. Egy-két óra múltán elhordták az irhájokat a marcona törökök, földig égett házakat és üszkös portákat hagyva maguk után. Az én magtáram is lánggra lobbant, a szomszédokkal alig bírtuk eloltani a tüzet; a férfiak egy csoportja vaspántos dorongokkal verte a fészket, a többiek a nőekkel együtt kézről kézre adták a kútból kimert vízzel teli vedreket, de a tűz terjeszkedését sikerült megfékezni azelőtt, hogy a zsidelyes tetőbe is beleharaphatott volna. Már nagyon aggódtam nőimért, amikor hírt kaptam, hogy ők épségben megmaradtak, ám a musicus deákomat az utcán lepték meg a török katonák és valamelyik üldözés közben szabályával hasította ketté a fejét, s szerencsétlen ott fekszik hóttan a porban. Hiába faggattam az Urat, hogy miért engedi az ellenségnek, hogy gyermekeken töltsék ki a bosszújukat, nem kaptam választ. E história után sokáig nem talált nyugodalmat a lelkem, s bizony nem merésztem a fiúcska szüleinek szemébe nézni, akik arra kértek: kántorizáljak egyetlen gyermekük temetésén. De jószerével még ki sem hevertük a török betörést – egynémely porta még eleven sebét mutatta: egyiknek zsidelyes teteje égett le, másiknak egész a döngölthomok padlózatig látszott a gyomra; egy-két familia halottját gyászolta, volt ahol egyszerre többen is áldozattá váltak –, amikor az osztrák császár zsoldosai csaptak le ránk, merthogy szeréntök késlekedtünk a kialakult sarc megfizetésével. A zsoldosvezér – aki egész seregét mégsem merte behozni a városba, mert pro primo: a mocsaras-ingoványos külsőségből a város belsejébe haladva a tölcsérszerűen szűkülő utcák egy gyors lovasrohamot nem tesznek lehetővé, pro secundo: bármely pillanatban megjelenhetett egy másik sereg –, legmarconább katonáit elszállásoltatta a portákon, a városbíró foglyul ejtette, s kidoboltatta, hogy mindaddig élvezni kívánja a város vendégszeretét, amíg az általa mondott pénzt össze nem hordja a város lakossága. Mivel ösmertük már, hogy mily terhekkel jár ez az áldásos vendégfogadás, és a bírót sem akartuk sokáig a kényelmetlen-nyirkos pincebörtönben hagyni, ne adj' Isten fő nélkül látni, mindenki adta amije volt. Ki többet, ki kevesebbet, hogy annál többet

mondjon később, amikor az adófizetés mértékéről esett szó. A pastorkok és a magistratusbeliek együtt jártak házról házra, hogy Istenre és a bíróra hivatkozva menél elébb egybetudják a pénzt, s az emberek, akik hiába panaszkodtak fel sérelmeiket, nyomorúságukat, így vagy úgy meggyőzettek az adakozás kötelességéről. A zsoldosok – akik a legelőkön és erdőben, egyszerűen a csillagos ég alatt szoktak tanyát verni, s gyakori rajtaütésekből és fosztogatásokból iparkodtak pótolni mindenkoron szükségüket –, persze jól érezték magukat városunkban, kitekerték koflásaink és kappanjaink nyakát, néhány malacot is nyársra húztak, lovastól járkáltak a templomlépcsőkön, megbecstelítettek egy-két fehérnépet is, válogatás nélkül a cselédlányok és mesterek asszonyai közül, s távozóban megfenyegették a magistratust, ha még egyszer sarcot merészel fizetni a töröknek, felgyújtják az egész várost. Szájaskodásuk ellenére sem hittük ily ostobáknak őket, hisz' úgy jártak a nyakunkra, akár a jó kútra. Mire megjött az erdélyi fejedelem felmentő serege, már nem volt mit elconfiscálnak tőlünk, hacsak azt a néhány nagy becsű fölöt nem számítom, melyekkel szegényebbé tették városunkat; no persze saját érdekünkben vitték magukkal e mesterműveket, merthogy szeréntök a fejedelem collégiomai biztosabban őrzik a kincseket, mint mi. Hidd el Amice, egyik kutya, a másik eb! Az ellenség és sarcot szedő tekintetében teljesen mindegy mely natiohoz tartozik, török és magyar ugyanazt akarja: a maga járandóságát, bármely áron, legfeljebb egyik szebben és meggyőzőbben nyelvel, mint a másik. De az egyező hitben confirmált hittestvéreim sem veszítették reménységüket, hisz' amit elvesztettünk a révén, visszanyertük a vámon: vagyis senátoraink az idegen kalmárok áruinak megállítása és megvámolása révén némi haszonra tettek szert, hogy az üres tresort megtöltésék. Rabló a rablótól tanulja mesterségét, s hát a szükség a nyomorultat is ráviszi a görbe útra.

Eddig írott soraimat újra elolvastván, most látom csak, hogy a régóta elfojtott érzemények engem is oly színben tüntetnek fel, akárha magam is hajlanék a Kálvintilalmak elleni protestálásra és a Valentinus-féle rebellis magaviseletre. Ebből is azt láthatod, hogy egy fészekaljából származunk s bármerre is vet jó vagy rossz sorsunk, ugyanazt a zabolázhatatlan szellemet és fraternális melegséget, fellegjáró fantáziát és kibírhatatlan szükségét hordjuk magunkban, akárha erdőben lakozó farkasszuka emtetett volna bennünket, mint a mondabeli Romulust és Rémust. Bár semmi bizonyosat nem tudok munkálkodásodról, nem lepődnék meg, ha bizonyos mértékben a Valentinussal és az enyémmel egyező gondjaidról számolnál be, mely talán csak annyi különbözőséget mutatna a miénktől, amennyiben *más possibilitásokat* kínál a göttingai universitas és civitas.

E hosszadalmas vallomás után hadd térjek rá Valentinus kényszerű távozásának leírására, melyre még ő maga biztatott. Tudnod kell Amice, hogy barátunk nem hirtelen támadt személyből hagyta el véglegesen szülővárosát, melyben – legalábbis őszinte vallomása szerint – amsterdami hitvesével kívánt volna meglepedni, hanem a kényszerítő körülmények miatt. Hosszas históriája van annak az előttem is homályos eredetű pörnek, melybe nem sokkal azután fogták, hogy a collégiomban és az esperes úrnál tiszteletét tette. Magát a históriát hallottam Valentinustól is – hiszen rövid itthon tartózkodása alatt sok-sok estvét töltött otthonunkban, együtt vacsoráltunk, lányaimnak, piktori képeket idézve eleven fantáziájuk elé, homéri bőbeszédűséggel mesélt és kérésükre mindenféle állatfigurákat rajzolt irkájukba, úgyhogy kellően meg is szerettette magát velük –, de hallottam bizonyos pastorkok és ecclesia-bírák elmondásá-

ból is. Nem oly nagy város a miénk, hogy egy zárandoklatjáról megért deák scandalluma ne terjedne futótűzként. Ezen felül az öreg Valentinust sokan ösmerték és tisztelték életében, ennek okán fokozott kíváncsisággal várták a hívek a különös história kimenetelét. A polgárok nagyobbik része arról értesült egynémely pastortól, hogy Valentinus az ecclesia-törvények ellen vétett mestersege gyakorlása révén – bizonyos Bibliák magyarázásáról, idegenbéli nyomtatásáról és városba hozataláról van szó –, plánumai pedig egyenesen gyökerestül felforgatnák a város hitéletét, a scholákban való tanítás rendjét és oly erkölcstelenségekre vezetnének, mely sokakban megbotránkozást keltenének. Ezt az ítéletet a Kálvin által is üldözött piktúra és annak nimet mintájú oktatására törekvés felett mondták ki a bírák, nem is sejtve, hogy esztelen tiltásukkal mily mértékben difficultálják egyes mesterek munkálkodását. A város polgárai, akik az utóbbi esztendőben azt tapasztalták, hogy az ecclesia-bíróság a maga szigorával sújt le a hitelvek ellen protestálókra, a város törvényeit megszegőkre, bizony megszeppentek. Volt aki az ítélet hallatán – bár kötvé hiszem, hogy bármi bizonyosat tudott volna az ügyről –, az igazság órájának eljövetelet emlegette, ezen fajta embernek nem lévén gerince, felettébb hasonlatos a kígyóhoz, éppoly simulékony, nyálás és nyelvöltögető, akár ama bibliai hullóőse; volt aki saját interesse miatt mélyen hallgatott és távol tartotta magát opinioja megvallásától, mert nem akarta összeakasztani a bajszát a bírákéval, bizonyára ösmered ezt a típusú jellemet, az efféle ember *ma* ennek, *holnap* annak a zsarnoknak, bírónak, pastornak ad igazat, attól függően, hogy éppen ki regnál fölötte, s ki ígér neki valami koncot; volt aki, ha nem is túlságos hevülettel, de Valentinus plánumait védelmezte, mint tudod, az ilyen ember szüntelenül magában zsörtölődik, olykor mások biztatására legyűri félelmét és contradictiora is vetemedik, hogy ennen opinioját megvallja, de nyomban áldozatnak is tekénti magát, ha az előjárók megfeddik. Mi, akik megjártuk az idegenbéli universitasokat és elevenen emlékeztünk arra, miként fogadtak bennünket repatriálásunk idején, iparkodtunk Valentinus bőszi haragját temperálni, s arra intettük, ne hadakozzon oly makacsul, mert szerfeletti indulatával még nagyobb ellen-indulatot és ellenállást válthat ki a bírákból, akik közül nem mind alantas szándékú ember, egyszerűen csak megriadtak ennyi új plánumtól és nem bírták hirtelenjében felmérni azok hatását. Te is jól tudod Amice, hogy az itteni embereknek lassan jár az eszök, bizonyos idő kell ahhoz, hogy megemésszenek dolgokat, s gyanakvásuk fellobban, ha egy náluk nagyobb talentummal és vagyonnal bíró emberrel összeakadnak. Elevenen emlékszem arra, hogy nem is oly régen volt az az idő, amikor még azon is csudálkoztak a céhmesterek és kalmárok, hogy tarisznyás deákok járnak a nimet és flamand földet, akik nem külön-külön becses portékákat, hanem eszöket és talentumukat viszik idegenbe. Amikor lassan megtapasztalták, hogy gyermekeik szellemének kinyílását segítik a hazatért deákok, többé nem zohoráltak a zárandoklás ellen, sőt legényeiket is küldözgetni kezdték az idegenbéli céhekbe mesterséget tanulni. Bár makacs és konok characterük révén, a vagyonos és befolyásos polgárok csak a collégyiomban engedélyezték az új theóriák és tanok meghonosítását, az oeconómiában és város vezetésében: a „*tiszteletes respublicában*” továbbra is féltékenyen őrizték kiváltságaikat. A kálomista mesterek és kalmárok, hogy az egymás közötti egyenlőség megmaradjon s az idegenben járt céhlegények felfordulást ne okozzanak, a mesterek tevékenységét is szigorú céhregulákkal iparkodnak körül írni. Van ebben a törekvésben némi ratio, hiszen ennek következtében valamennyi mester egyaránt megtalálhatja boldogulását, mely gyarapodás az ecclesiák tekintélyét is növeli, s nem

támad túlságosan nagy sociális differentia a város polgárai között, mely rebellióhoz vezetne. S ha akad is oly egyén, aki a rendet megbolygatni kívánja zsarnoki vagy fanaticus eszményeivel – miként azt az elmúlt esztendőben a „fekete ember”, a türannicus hajlamú hitvalló és városaruló Karácsony György nevezetű ember tette –, azt nyomban kitagadják a civitasból, akár egynémely hellén polisban volt szokás. Ezen törvények – melyeket az idő alatt foganatosítottak, hogy Te Amice Göttingában munkálkodol –, nem kevés előnnyel szolgálják a város előmenetelét. Ugyanakkor tagadhatatlanul elhintették az irigykedés és gyanakvás magvait is a polgárok közt, hiszen azok nem csupán ennen műhelyük és famíliájuk virágzására figyelmeztetnek, de örökké árgus tekintettel lesik azt is, hogy a szomszéd vagy céhtárs nem szegi-e meg furfangos észjárása révén a törvényeket, mely bölcsstelen cselekményével nagyobb haszonra tenne szert náluk. Ez utóbbi lehetőség kizárására is törvényeket hoztak senátor uraimék és szerfeletti éberséggel őrzik betartásukat. Az irigység és gyanakvás – ez már így szokott történni, ahol felüti fejét e morális kórság –, gyakorta álnok indulatokat is szül, s egynémely ember attól sem riad vissza, hogy szomszédját, akire valamely subiectív oknál fogva haragszik, bepanaszolja a magistratusnál vagy a céhelöljáróknál. Abba bele sem gondol a panaszt tevő, hogy e júdási tettével megszorítja a másik ember munkálkodását, aki felindulásában úgy áll bosszút a rajta esett sérelmen, hogy csalárd szavakkal szintűgy bepanaszolja az őt feljelentőt egy körmönfont levélben valamely hivatalosság-nál. Ugye mily ösmerős? E végtelen pörösködésnek a jurátusok és senátorok örvendeznek csak, hiszen fontosságukat és nélkülözhetetlenségüket bizonyíthatják. Végezetül az az elszomorító e processusban, hogy ezt az ármánykodást és irigykedést kálomista hitestvéreim erényként és a város javára gyakorolt buzgósággént iparkodnak feltüntetni. Nem könnyű hát eligazodni az erény és tisztesség kérdésében egy-egy pör esetében. Egyes bírák gyakorta váltogatják is ítéleteikben azt az indokot, hogy mikor és mely okból döntöttek valaki javára: gondolom kézzel fogható és nyomós érvek is befolyásolják őket egy-egy ítéletet meghozatalában.

Ám Valentinus – aki Anversben és Amsterdamban megfordulván azt tapasztalta, hogy a puritán hitélet nem akadályozza azon plánmok realizálását, melyek a város közösségének hasznára vannak; sem fejedelmek, sem egyéb magistratusbeli senátorok nem döntenek arról, hogy ki milyen mesterséget gyakorolhat, ha tisztességéhez kétség sem férhet; szorgalmatos munkája gyümölcset mindenki maga élvez; érdemes egy-egy mesterséget vagy tudományt tökéletesen elsajátítani, hogy az embernek nagyobb becsületje legyen –, képtelen volt belátni, hogy a köz javáról és hasznáról itt bizony a magistratusbeliek és ecclesia-bírák döntenek, s nem mindig az egyes ember érdekét tartják a szemök előtt, még akkor sem, ha az a köz javát is szolgálná. Ugyanis, ha a város közösségét irányító urak politicai akarataival – s néha bizony saját érdekével – nem esik egybe a polgár interese, a törvény erejével kényszerítik arra, hogy eltérüljön szándékától. Lehet ebben a szigorban obscurantiát és provincializmust látni, de azt a kényszerítő körülményt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a magistratusnak mindenkoron egyensúlyoznia kell a város önállóságát nyirbálni szándékozó három politicai erő: az erdélyi fejedelem, a török szultán és az osztrák császár kívánságai között, ha meg akar maradni. Mint fentebb írtam Neked, a város ugyanis csak látszatra önálló: szabadon kereskedhet, háborítatlanul építheti templomait és gyülekezeteit, de a politicában megvan kötve a keze. S miként a flamandusokat és egyes nímetek fejedelmeket sanyargatják a spanyol catholicusok – csak hát Amsterdam kellő távolságban

van a spanyol királyi portától –, Debreczen felett is szeretnek gyámkodni a nagyurak gazdagsága miatt. Valentinus ezt a politikai constellatiót nem akarta figyelembe venni, mert nem lévén mérlegelő és kényszereknek engedelmeskedő alkat, hanem inkább afféle „Adj Uram Isten, de most azonnal!” characterű egyén, aki konokul ragaszkodik plánumai sikerre viteléhez, nem látta be, hogy olykor nagyobb erők is gátat vehetnek az egyéni becsvágynak.

Lehet, hogy Valentinus: önző és hirtelen haragú; gyermekien ártatlan, aki nem szívleli a két szájjal beszélést és állandóan nagyra törő plánumokat kerget; nem bírja az obszúrus kötöttségeket és képtelen pillanatnyi érdekekhez igazodni, miként mondják róla s miként én is tapasztaltam; még az is meglehet, hogy olykor kegyetlen bírálatot gyakorol az ostobán vagy homályosan beszélők felett, ami miatt számtalan haragost is szerez magának. Mindahányan másfélék vagyunk! Ám azt se feledd Amice, hogy nem csupán a hivatalosságoktól kellett megaláztatásokat elszenvednie különböző indokok miatt, de még a jó öreg Theophrastus magister is élen járt egykori tanítványa meghurcoltatásában. Nem sok érvet tudnék felsorolni egykori magisterünk mentségére; bár az a gyanúm, hogy Valentinus, aki még Anvers és Amsterdam városából írt neki leveleket, melyekben sorsának alakulásáról számolt be nagy őszinteséggel, oly dolgokat is az öreg orrára kötött, aminek súlya és megítélése innen más mértéket és aspectust nyert. (Megvallom őszintén Neked, amikor Valentinus elmesélte egynémely zárandoklatja alatt viselt históriáját, bizony magam is elcsudálkoztam egy-egy képtelen fordulaton. Az az érzeményem támadt, hogy egyfelől a históriák előadásának és megvilágításának, másfelől pusztán csak a jóindulatnak és emberösmeretnek a kérdése az, hogy miként ítéli meg valaki Valentinus cselekedeteit.) Hogy világosabb látásod legyen Theophrastus magisterünk színváltozásának esetleges okáról, a következőket kell elődbe adnom. Városunkban igen nagy mértékben változtak a szellem mozgásának conditiói; a korábbi lutheránus tanok helyett acceptált kálvini tételek betartása meg-savanyította és felettébb rigorózsússá is tötte egykori magistereinket. Ők maguk szigorúan őrködnek a hitélet és textusértelmezés tisztasága felett, no és persze egymás gondolatainak megnyilatkozásait is gyakorta medicus-kés alá vetik, hogy abból kiirtsák a fekélyes részeket, nehogy terjedjen a métely. Az sem ritka, hogy egyik theológia-professor valamely társát nyilvános disputára hívja ki, melyben az egyező hiten lévő felek nem tartóztatják meg magukat a mocskolódástól és csepűragástól, dörgedelmes fenyegetőzésektől és az ellenfél elítéltetésére ösztökéléstől. E nyilvános disputák – melyeknek gyakorta a nyilvánosság előtt ösmeretlen előzménye is van: a kihívó félnek kedélye támad a másik professor positiójára és salariumára, evégett bibliai citátumokkal bőven megterhelt, logikai érvekkel alátámasztott theológiai értekezésben világítja meg ellenfele bűnös és káros tevékenységét, nyilvánvaló alkalmatlanságát positiója betöltésére, s ezen opinioját ármánykodással, cselszövással és egyéb nemtelen fúrás-faragással még határozottabbá is teszi a pispék előtt való álnok nyelveléssel –, a hívek serege előtt zajlanak, akik legfeljebb a mákonyos-mézes szavak egybeöltéséből, s nem a gondolatok igazságából ítélkeznek a disputázók mondanivalója felett. S ha az olykor napokig tartó disputában egyik félnek sem sikeredett a maga oldalára állítania a hallgatóságot, oratóiójuk tónusán változtatva egymás gyöngéit és álságos erényeit veszik célba a hitbuzgó urak. Ilyenkor aztán felemlegettetik még az is, hogy kinek az apja volt borissza és tolvaj, kinek az anyja volt cemende és hideglelős, ki pössentett az ágyba gyermekkorában és kinek voltak ördögi látományai, mely logicus és nyomós érvek és vá-

dak kivívják a hívek tetszését vagy utálatát, s ezen érzeményeik alapján döntenek valamely fél számára. A győztes pedig, hogy saját erényességét, istenfélelmét és kegyességét bizonyítsa az egybegyűlteknél, iparkodik nagylelkű lenni a vesztesel szemben, s már nem ragaszkodik az előre megállapított jogához, hogy a legyőzött fejét vétesse, megelégszik azzal, ha két szemfogát ott a helyszínen kiverik, majd száműzik a városból. Ezek a disputák nyomon követhetőek a városi sokadalom számára, ám azok a gyilkos indulatok, melyek az egyező hiten lévő magisterek és kántorok között munkálkodnak és kedélyöket csigázzák, csak kevesek számára tapinthatóak. A tettetés és mascara mögé búvás – a puritán elvek és erkölcsök fennen való hirdetése ellenére is – oly mértékben átalszötte az emberi caractert, hogy bajos eligazodni a beszéd és cselekvés ósvadonában. Egyetlen pillanatra sem lehetsz bizonyos abban, hogy a magát legjobb barátodnak mutató illető, egy meghitt és őszinte discursus után nem fut-e a pastorhoz, az espereshez vagy a városbíróhoz, hogy meggondolatlan szavaidat mások számára is hallhatóvá és feledhetetlenné tegye, s ezáltal bizonyos előnyöket szerezzen magának. Elegendő mostanság, ha valaki azt állítja rólad, hogy *gyűjtogató* vagy – akár valóságos, akár csak metaphoricus értelemben –, esetleg *ál-péncz készítőkkel és rossz hírű fehérméppel* tartasz fenn bizalmas kapcsolatot, nyomban lecsap rád a bíróság, s az élettől is elmegey a kedélyed mire az igaztalan vádak alól tisztázod magad. Azon magisterek és kántorok, akik a pispektől és a collégiom nagytekéntélyű Praeceptorától valamely scholában vagy parochián felettebb előnyös positiót kaptak, hogy a kálvini hit erősítését szolgálják – ám nem lévén kellő talentumuk és felkészültségük e nemes feladat végzéséhez –, oly szigorúan és elszántan védelmezik bátyáikat, hogy a legveszélyesebb ellenfeleik sem tudják bevenni azokat; ebbéli erős positiójuk megtartásában a köréjük húzódo becstelen és minden hájjal megkent gyülevész népség segíti őket. Önhittségükben úgy regnálnak a nekik nem tetsző egyének felett, akár török basa háremében a kéjnlők serege fölött; a deákokat válogatott fenytésekkel és karcellba záratással, ütlegetéssel és nagy terjedelmű textus memorizálásával fékezik meg scandallum-vágyában és rebellis hajlandóságában. Ezen hithűséget mímelő egyének – akik valójában ennen interestüket védelmezik csupán, s valamennyi cselekedetökkel egyedül előljáróik kegyeit és megbecsülését keresik –, nem állják álnok kegyetlenséggel és obscurus viselkedésükkel nyomorgatni mindazon magistereket és kántorokat is, akik a különböző tudományok és artes, a hitelvek és zsoltárok okítását másképpen gondolják, mint ők, ezeket a „rebellis hajlamú collégákat” igaztalanul zaklatják és különb-különb okok miatt szüntelenül pellengérré állítják, mintha e bölcstelen cselekedetükkel tekéntélyt szerezhetnének maguknak. A rebelligéssel és egoista igyekvéssel megvádoltak más-más módon iparkodnak szabadulni physikai nyomorúságuktól és komor melancóliájuktól. Van aki a mérhetetlen borivásba menekül, s kábaságában sokfajta csínytet követ el, mint példának okáért az én Kassai komám – a városi schola latin magistere –, aki a minap úgy fölindult directora igaztalan vádaskodásai és fenyegető dörgedelmei miatt, hogy egy estve ördögi plánumai szerént a director jámbor kutyájának bal oldalát veresre főstette, mely látománytól a gazda majd gutaütést kapott; a director szégyenében egy hétig bujdosott a deákok elől, mert maliciózus élceik alanyává lett s a város aprajagyja rajta mulatott. Van aki elkeseredettségében és igaza tudatában az esperesnél vagy az ecclesia-bíróságnál iparkodik védelmet találni a felfuvalkodott és türencias előljárájával szemben, de ezen igaz úton járó balga lelkek csakhamar megbizonyosodhatnak afelől, hogy a sógorság-komaság alapján kinevezést nyert egyének személye: *sacrosanctus*, s miként a szólás tartja: *széllal szemben nem lehet pesálni*, s jobbnak véli valamely

más reformált hitet valló városban keresni boldogulását.* Van aki begubózik a házába és a szorgalmas olvasásban vagy musicálásban, gyermekeinek szellemi gyámolításában és a hitvestársi hűségben leli örömét, s minden igyekezetével iparkodik kivonni magát a haszontalan csatározásokból, melyek csak sebet ütnének lelkén. Ezek közé tartozom én is, Amice.

Valentinus morgott is reám szerfelett *lárva-lételetem* miatt, s mindvégig azt tudakolta: miképpen tudok a képmutatók és haszonlesők között megmaradni. Én csak azt felelhettem neki, bárhová vetett is a sors peregrinus deák koromban, mindenütt a hatalmi furort és harácsolást, a becstelenséggel kérkedést és hitárulást tapasztaltam, de itt: a szülővárosomban legalább értem a „két szájjal beszélők” nyelvét és nem érzem magam megtúrt idegennek. Ez is valami, ha nem is túl sok! Theophrastus magisterünk vénségére meghasonlott önmagával, egyenesen üldözi a tudományokban talentumot mutató deákokat, mintha bosszút akarna állani rajtuk valamiért: csak ő tudhatja miért.

Hidd el Amice, sajnálom, hogy Valentinust, akinek becsületességéről és töretlen hitéről, gyermeki ártatlanságáról és ábrándos characteréről épp azáltal győződtem meg, hogy újból a világban bolyongást, az otthontalanságot és az idegenbeli hitveséhez megtérést választotta, éppúgy elveszítettem, mint az egykoron nímet városokban hagyott barátokat. Opinióm szerint, aki ily fanaticusan hisz plánumaiban: annak minden bizonnyal kellő talentuma is van azok realizálására. Az Isten segítse őt tevékenységében és Téged pedig az idegenbeli universitáson való előmeneteledben.

Maradok hív barátod, s remélem látlak még valaha:

Nagy Gábor

az Úr 1571. esztendejében a Feltámadás napján

* „Nem lovashadak, nem gyalogsapatok, nem fegyverek védik a zsarnokot. Az ember először nem hinné, pedig így van. Mindig csak négyen-öten tartják fenn a zsarnokot, négyen-öten tartják rabságban az országot. Mindig csak öten vagy hatan súgtak a zsarnok fülébe, ennyien fértek hozzá vagy ennyit hívott magához, hogy kegyetlenségéhez, gyönyöreihöz és fosztogatásaihoz társuljanak cinkosul. Ez a hat olyan jól irányítja a zsarnokot, hogy a társaság kedvéért nemcsak a saját, hanem az ő gonoszságuk által is gonosz. Ennek a hatnak van hatszáz embere, akik belőlük élnek s ugyanazt teszik, mint ők a zsarnok körül. E hatszáz alá tartozik hatezer, akiket előléptettek, akiknek kormányzósági vagy adószedői jogot adtak, hogy kapzsóságuk és kegyetlenségük vak eszközei legyenek s általában annyi rosszat csináljanak, hogy csak az ő árnyékukban lapulhassanak s csak az ő büntető törvénykezésük segítségével menekülhessenek meg. Hosszú sor jön utánuk. És akinek kedve volna legombolyítani ezt a szálát, rájönne, hogy nem hatezer, hanem százezerek, milliók függenek a fonállal a zsarnokon, aki úgy bánik e fonállal, mint Homéros Jupiterre. Az Isten azzal dicsekedett, hogy ha meghúzza a láncot, magához rántja az összes istent. Ezért növelték a szenátust Caesar alatt, alapítottak új rangot, hivatalt; jól értsük meg: nem az igazságszolgáltatást reformálták meg ezzel, hanem a zsarnokság támaszát növelték. Egyszóval a kegyek és hasznok láncja úgy összebogozza az embereket a zsarnokkal, hogy legalább annyi ember számára látszik előnyösnek a zsarnokság, mint ahánynak édes a szabadság. Mondják az orvosok, hogy ha testünk egy ponton romlik, minden bajunk a férges helyre gyűl; ugyanígy mihelyt egy király zsarnokká válik, a királyság minden hitvány embere, egész seprője – nem a tolvajkák és fülbemászó bogarak, amelyek se ártani, se használni nem tudnak egy köztársaságnak, hanem a nagy könyöklők, a telhetetlen kapzsik – köréje gyűlnek és támogatják, hogy osztozzanak a zsákmányon s a nagy zsarnok alatt maguk is apró zsarnokok legyenek.” Sosem volt talán oly aktuális *Etienne de la Boétie: Discours sur la servitude volontaire* ezen passzusa, mint ma: 1953-ban. Deákus Absconditus.